

UOT: 811.512.1

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.1.87>

ARZU İSGƏNDƏRZADƏ*

TACƏDDİN ƏHMƏDİNİN “CƏMŞİD VƏ XURŞİD” MƏSNƏVİSİNDƏ
OMONİMLƏRİN SEMANTİK FUNKSİYALARI

Tacəddin Əhmədi XIII əsrdə Mövlana Cəlaləddin Rumi və Yunis Əmrə ilə başlayan Anadolu Türk İslam ədəbiyyatının önəmli davamçılarından biridir. Əhmədinin türkcə qələmə aldığı dəyərli əsərlərindən biri “Cəmşid və Xurşid” adlı məhəbbət məsnəvisidir. Bu əsər dövrün dünyəvi və dini düşüncə tərzini əks etdirərək həm sosial, həm də mədəni həyatın təsvirini təqdim edir.

Məqalədə “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində işlənən omonimlər tədqiq edilir. Abidənin dilində işlənən omonimlər seçilərək leksik-semantik və leksik-qrammatik olaraq qruplaşdırılmış, yeri gəldikcə qədim abidələrin dilindəki və müasir türk dillərindəki müxtəlif formaları, onların semantik funksiyaları tədqiq edilmişdir. Bu tədqiqat həm dövrün dil xüsusiyyətlərini, həm də dilin inkişafını anlamağa imkan verir.

Əsərdəki omonimlər yalnız dilin semantik inkişafını əks etdirməklə kifayətlənmir, həm də dövrün mədəniyyətini və dünyagörüşünü anlamağa kömək edir. Bu cür sözlərin bədi ədəbiyyatda istifadəsi dilin estetik potensialını artırır və ədəbi dilin daha mürəkkəb və çoxmənəli olmasına imkan yaradır. Bu baxımdan, “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin dili həm dövrün tarixi və sosial strukturlarını, həm də türk dilinin zəngin leksik imkanlarını göstərir.

Açar sözlər: “Cəmşid və Xurşid”, Tacəddin Əhmədi, oğuz türkcəsi, omonim, leksik-semantik inkişaf

Giriş

Tacəddin Əhmədi XIII əsrdə Mövlana Cəlaləddin Rumi və Yunis Əmrə ilə başlanmış Anadolu Türk İslam ədəbiyyatının ən mühüm davamçılarından və XIV əsrin böyük şairlərindən biridir. Mehmet Fuat Köprülü Nəsimi istisna olmaqla, Tacəddin Əhmədinin XIV əsrin ən böyük şairi kimi qiymətləndirmişdir [11, s.114]. Tacəddin Əhmədinin bu günə qədər təsbit edilən ümumilikdə on bir əsərindən yeddisi türk, dördü isə fars dilindədir. Şairin həm türk, həm də fars dillərində yazdığı əsərləri onun həm milli, həm də ümumi islam mədəniyyətinə dair dərin biliklərə sahib olduğunu və bu mədəniyyətləri öz əsərlərində necə harmonik şəkildə birləşdirdiyini nümayiş etdirir. Tacəddin Əhmədinin türk dilində qələmə aldığı “Cəmşid və Xurşid” adlı məsnəvisi onun ən irihəcimli əsərlərindən biridir. Bu cüt qəhrəmanlı məhəbbət hekayəsi yalnız ədəbiyyat baxımından deyil, həm də şairin yaşadığı dövrün dil xüsusiyyətlərini, ictimai və mədəni həyatını əks etdirməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. “Cəmşid və Xurşid” həm klassik türk ədəbiyyatının gözəlliklərini, həm də dövrün dünyəvi və dini düşüncə tərzini bir araya gətirərək, əxlaqi və estetik dəyərləri mükəmməl şəkildə harmoniya halında təqdim edir. Bu əsər yalnız əfsanəvi bir məhəbbət hekayəsi deyil, eyni zamanda dövrün sosial və mədəni mühitinin, insanların dünya görüşünün və həyat tərzinin əks olunduğu bir aynadır. “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi yalnız dövrünün ictimai həyatını və mədəniyyətini əks etdirmir, eyni zamanda XIV-XV əsr Anadolu türkcəsinin zəngin lüğət tərkibini öyrənmək baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyan bir qaynaqdır. Bu əsər türk adət və ənənələrinin, sosial strukturlarının, fəlsəfi düşüncələrinin və gündəlik həyatının təsvirini təqdim etməklə, həmin dövrün mədəniyyətinə işıq tutur.

“Cəmşid və Xurşid” məsnəvisində işlənən omonimlərin semantik funksiyaları

Omonimlər dilin leksik strukturlarında və semantik səviyyəsində baş verən vacib linqvistik hadisələrdir. Bu cür sözlər həm fonetik, həm də qrammatik xüsusiyyətləri baxımından eyni formada olsa da, fərqli mənalar ifadə edirlər. “Omonim” yunan dilində “eyni” və “oxşar” mənasını verən “homos” sözü ilə “ad” mənasında olan “onuma” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Bu termin səs tərkibinə görə eyni olan, lakin mənaca fərqli olan leksik vahidləri bildirir. Başqa sözlə, omonimlər fonetik baxımdan eyni səslənən, amma fərqli anlamlar daşıyan sözlərdir. Bu xüsusiyyət, xüsusilə ədəbiyyat və şeir dilində istifadə olunduqda, dərin mənə qatlarının yaranmasına səbəb olur. Bu cür sözlər, xüsusilə dilin semantik inkişafını göstərən və çoxsaylı mənaların ortaya çıxmasına səbəb olan vacib leksik vahidlərdir [4, s.91].

Linqvistik hadisə olaraq omonimiya bütün dillərə xas olan və dilin inkişafı ilə paralel şəkildə formalaşan tarixi bir kateqoriyadır. Türk dillərində omonimlər həm fonetik, həm də semantik

aspektlərdən fərqli mənalar daşıyan sözlərin mövcudluğunu təmin edərək, dilin zənginliyini və çevikliyini artırır. Azərbaycan dilində omonimlər istifadə edilməsinin uzun tarixi vardır. "Kitabi-Dədə Qorqud"da *şəkilcə, fonetik tərkibcə eyni olub, müxtəlif mənalar bildirən sözlərin müəyyən hissəsinin Orxon-Yenisey abidələri ilə tam səsleşməsi onların tam qədimdən yaranmasını təsdiq edir*" [13, s.144]. A.Qurbanov omonimlərdən bəhs edərkən yazır: "Sözlərin eyni şəkildə səsleşməsi hadisəsi hər dilin öz qanunları əsasında fonetik, morfoloji və leksik cəhətlə əlaqədardır. Buna görə də omonimlərin təxminən aşağıdakı tipləri mövcuddur: fonetik omonimlər, yəni omofonlar, morfoloji omonimlər, yəni omoformlar və leksik omonimlər, yəni xüsusi omonimlər" [12, s.328].

İfadə tərzləri baxımından bir-birinə oxşayan polisemantik leksik vahidlərlə omonimlər arasında fərq qoymaq bəzən çətinlik yarada bilər. Bununla əlaqədar olaraq, dilçilik sahəsində bu iki anlayışın sərhədlərini müəyyənləşdirmək üçün müəyyən meyarlar irəli sürülmüşdür. M.İ. Zadarovnu polisemantik sözlərlə omonimlər arasındakı fərqi müəyyən edərək, belə bir nəticəyə gəlir: "Yaxın mənəli sözlər çoxmənəli, uzaq mənəli sözlər isə omonimlərdir" [17, s.3]. Bu yanaşma polisemantizm və omonimiyənin anlaşılmasında daha dəqiq bir fərq qoyulmasına kömək edir. Polisemantik sözlər bir neçə əlaqəli mənaya sahib olarkən, omonimlər eyni fonetik və ya yazılış tərkibinə malik olan, lakin heç bir əlaqəsi olmayan mənaları ifadə edən sözlərdir.

S.Cəfərov dilin daxili imkanlarından istifadə edərək yaranan omonimlərin əmələ gəlməsində çoxmənəli sözlərin rolunu vurğulayır [6, s.21]. O, bu cür sözlərin mənalarından birinin inkişaf edərək müstəqil məzmun ifadə etdiyini qeyd edir. Fikrimizcə, çoxmənəli sözlər zamanla yeni mənalar qazanaraq omonimlərə çevrilir. Bu proses dilin strukturunun və ifadə imkanlarının təbii inkişafının nəticəsidir. Beləliklə, bir sözün müxtəlif mənalarla istifadəsi dilin daha zəngin və çevik olmasına şərait yaradır. Bu proses, həmçinin dilin semantik qatlarını dərinləşdirərək, həm kommunikasiya, həm də ədəbiyyat sahəsində mürəkkəb və çoxistiqamətli ifadələrin yaranmasına imkan verir. O.S. Axmanova polisemiyəni eyni sözün müxtəlif mənəli forması olaraq təsvir edir, omonimləri isə iki və ya daha çox fərqli məzmunla malik sözlərin fonetik olaraq eyni şəkildə tələffüzü kimi qiymətləndirir [15, s.104]. Polisemantik sözlər və omonimlər haqqında irəli sürülən fikirlər eyni fonetik quruluşa malik olan və müxtəlif mənalar ifadə edən omonim cərgələri arasında semantik cəhətdən heç bir yaxınlığın olmadığına işarə edir. Polisemantik sözlər bir-biri ilə əlaqəli müxtəlif mənalar daşıyan sözlərdir, lakin zamanla bu mənələrdən birinin əsas mənə ilə olan semantik əlaqəsinin itməsi nəticəsində həmin söz omonimə çevrilə bilər. Omonimlər fonetik və ya yazılış baxımından eyni olsalar da, heç bir əlaqəsi olmayan fərqli mənə və funksiyalar ifadə edirlər. Bu proses dilin təkamülü zamanı baş verir və bir gecədə başa gəlmir; əksinə, dilin uzun tarixi inkişafı çərçivəsində tədricən formalaşır.

Hər bir dilin zəngin lüğət tərkibini nümayiş etdirən omonimlər, eyni zamanda bədii ədəbiyyatda ifadə vasitəsi kimi geniş şəkildə istifadə olunur. Yazıçılar və şairlər əsərlərində duyğu və düşüncələrini daha təsirli və rəngarəng şəkildə çatdırmaq, həmçinin ahəng yaratmaq məqsədilə omonimlərdən faydalanırlar. "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisində işlənən omonimlərin tədqiqi bu sözlərin tarixi inkişafını və dilin semantik təkamülünü izləmək baxımından əhəmiyyətlidir. "Cəmşid və Xurşid"nin dilindəki omonimləri təhlil edərək, bu sözləri müəyyən kateqoriyalar üzrə qruplaşdırmaq mümkündür.

1) Leksik – semantik omonimlər. Qədim tarixə malik olan leksik omonimlər ədəbi dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Bu tip omonimlər fonetik tərkib və qrammatik formaca eyni olan, lakin leksik mənaları müxtəlif olan sözlərdir və ümumiyyətlə eyni nitq hissəsinə aiddirlər. Leksik – semantik omonimlər dilin daxili imkanları və alınma sözlər kimi iki əsas mənbə əsasında yaranır.

Ay (isim) I – planet, göy cismi:

*Yüzüni görəli günə vü aya baqmadum
Kim ay u gün dimağı zükam idər ü suda* [1, b.2303].

*Yiñi ay gibi olmuş idi barik
Günü dəxi gicəsi gibi tarik* [1, b.2845].

Ay (isim) II – ilin on iki hissəsindən biri olan vaxt ölçüsü:

*Didüm bu bir siyahı xalqa dərguş
Nüçün ay il otura düşbərdüş* [1, b.2610].

Ayağ / ayaq (isim) I – bədənə aid üzv:

Ayaqdan düşmüş ol tavusu-gülrux
Başından gitmiş ol tuti-i fərrux [1, b.1969].

Dilərsən bulasın bir dəmdə anı
Ayaq ayaq çıxarlar nərdübanı [1, b.2641].

Ayağ / ayaq (isim) II – bədənə:

“*Bir ayaq virbidi Cəmşidə gülrux*
Ayağ olur ayağ içənə pasux” [1, b.2226].

Bab (isim) I – bölmə, fəsil:

Did kim bu degül sözüüm cevabı
 Dəxi qatında açmagil bu ***babı*** [1, b.1013].

Çün ola vaqtümüz bir xoş hikayət
 İdəlüm işq ***babundan*** rıvayət [1, b.1324].

Bab (isim) II – qapı:

İnüp həm ol aradan şah u Mihrab
 Səhərgəh girdilə şəhrə bə-hər-***bab*** [1, b.3235].

Ərəbmənşəli “bab” sözünün hər iki semantikasını türk dillərində zamanla köhnəlmişdir. Farsmənşəli “bab” sözü isə fərqli bir mənada, yəni “tay” və ya “bərabər” kimi işlənir, bu da bir cəmiyyətdə və ya qrupda eynilik və ya bərabərlik ifadə edir. Lakin, araşdırdığımız abidənin dilində bu sözün “tay” və “bərabər” mənasında işlənməsinə rast gəlmədik.

Dil (isim). I – orqan, bədən üzvü:

Sürahi qan içində gərq olmuş
Düşüp sağar yirə dil təşnə qalmış [1, b.2772].

Dil (isim). II – ürək:

Dil u can bağlu zülfi-çənbərinə
Cigər hun müşk saçı anbərinə [1, b.499].

Sağ (isim). I – canlı, salamat:

Didilər nərəğ ağrır nəğ durur sağ
Didi içüm taşum top toludur dağ [1, b.527].

Sağ (isim). II – sağ tərəf:

Gəhi sağdan gəhi soldan gəlürdi
Adu üstinə seyli-qəhr olurdu [1, b.3622].

Oxumaq (feil) I – oxumaq, sözlə ifadə etmək:

“*Bu şiiri oqıyup nalə idərdi*” [1, b.1733];
 “*Oqıdı bu iki beyti Ərğanunsaz*” [1, b.4278].

Oxumaq feil. II – dəvət etmək, çağırmaq:

İrübən baş qodı oradı Cəmşid
Oqıdı yaqınına anı Xurşid [1, b.2111].

Abidənin dilində yalnız “oqi” fonetik variantında yazılmış bu söz türkdilli abidələrin dilində isə müxtəlif şəkillərdə - “oqi”, “oqu”, “uqi”, “oqi”, “okuğ”, “okığ” - qeydə alınmışdır. Bu variantlar, əsasən “çağırmaq”, “dəvət etmək”, “oxumaq”, “öyrənmək”, “əzbər söyləmək” kimi bir neçə mənada istifadə edilmişdir. Bu fərqli şəkillərin mövcudluğu türkdilli abidələrin dilində fonetik və morfoloji dəyişikliklərin təbii inkişafını göstərir. Həmçinin, bu sözün semantik çevrəsinin genişlənməsi, dilin zamanla necə dəyişdiyini və müxtəlif mədəniyyətlərin təsiri altında necə yeni mənalar qazandığını əks etdirir [19, s.440; 16, s.370; 5, s.140]. Türkmənşəli bu qədim leksik vahid oxun ucuna müxtəlif işarələr əlavə edərək xəbər göndərilməsi nəticəsində “oqi” sözünə ı, u, i saiflərinin əlavə olunması ilə yaranmışdır. Bu fonetik dəyişikliklər həmin dövrdə sözün müxtəlif mənaları ifadə etməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə bu söz bir növ “dəvət” mənası daşıyırdı. T.Gülənsoyun lüğətində “oku” sözü “toy dəvətnaməsi” kimi göstərilmişdir [9, s.617]. Eyni zamanda qədim uyğur türkçəsində “oqımaq” sözü

"oxumaq", "çağırmaq" və "dəvət etmək" mənalarında geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. "Oqunç" isə "dəvət", "çağırma" mənasında işlədilmişdir [5, s.140]. Bu müxtəlif semantik mənaların ortaya çıxması türk dillərinin fonetik və leksik inkişafının zənginliyini və zamanla mənaların necə dəyişdiyini göstərir

Abidənin dilində "oxumaq" feili, "oqumaq" fonovariantında "çağırmaq" mənasında on iki dəfə, "qiraət etmək" və "oxumaq" semantikalarında isə doqquz dəfə işlənmişdir. Bu sözün "çağırmaq" mənası müasir Azərbaycan dilində artıq arxaikləşsə də, qədim dövrlərdə geniş yayılmışdır. Lakin bu gün "oxumaq" sözü müasir Azərbaycan dilində daha geniş bir semantik sahəyə malikdir və bir neçə fərqli mənada istifadə olunur: "1) yazılmış bir mətnin gözdən keçirilib səslə və ya səssiz olaraq qiraət edilməsi, 2) təhsil almaq, 3) mahnı və ya digər səsləri söyləmək, 4) cəh-cəh vurmaq, civildəmək və ya ötmək" [3, s.518]. Bu müxtəlif mənalar sözün zaman içində necə inkişaf etdiyini və dəyişdiyini göstərir. Həmçinin bu sözün semantik çevrəsi dilin zamanla necə genişlənilib müxtəlif sahələrdə istifadə edildiyini nümayiş etdirir. Müasir qaqauz dilində "oku" sözü bir neçə mənada istifadə olunur: "oxumaq", "dua etmək", "təhsil almaq". Həmçinin, "okumaa" ifadəsi "öz-özünə danışmaq" və ya "uşağın doğumunun qırxıncı günündə dua etmək" kimi xüsusi mənaları bildirir [8, s.185-196]. Türkmən dilində "okuv" sözü əsasən "oxumaq", "öyrənmək" və "təhsil almaq" mənalarında işlənir. Bu söz həmçinin bilik əldə etmək, tədris prosesi ilə əlaqəli fəaliyyətləri ifadə etmək üçün də istifadə olunur [18, s.487].

2) Leksik-qrammatik omonimlər: Bu qrup omonimlərə leksik və qrammatik mənaları fərqli, müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlər daxildir. Leksik-qrammatik omonimlər mənşə baxımından həm türkmənşəli, həm də alınma sözlərdən ibarət ola bilər. Bu cür omonimlər hər iki mənada işləyə bilər və müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar daşıyan sözlərdir. Məsələn, bir söz həm isim, həm də fel olaraq işləyə bilər və ya bir sözün mənası müəyyənləşdikdə onun funksiyası və strukturu da dəyişə bilər. Beləliklə, bu omonimlər dilin zənginliyini və inkişafını, həmçinin müxtəlif dil qatlarının bir-birinə necə təsir etdiyini nümayiş etdirir.

Bən (isim). I – Dəridəki kiçik tünd nöqtə və ya qabarıq hissə

Bu bəniyələ yüzindən bir nigarun

Nişandur lalənin hal ü ızarı [1, b.2377].

Bən (əvəzlik) II – şəxs əvəzliyi "mən":

Yig oldur pes ki örtəm bən bu razı

Güzafin degül ahir ısqbazı [1, b.556].

G.Klauson "bən" sözü ilə bağlı apardığı tədqiqatlarda bu sözün Osmanlı türkcəsində "beñ" fonovariantında işlənməsindən bəhs edir. O, həmçinin, "bən" sözünün qıpçaq və çağatay türkcələrində "meñ" kimi istifadə olunduğunu qeyd edir [7, s.346].

Azərbaycan dili üçün arxaikləşən "bən" sözü yalnız Qazax dialektində "bən" fonovariantında öz tarixi semantikasını qoruyur [2, s.50].

Orta türkcədə "meñ" formasında işlənən "xal" leksik vahidi müasir türk dillərində bəzi dillərdə öz tarixi semantikasını qorumuşdur. Məsələn, Türkiyə türkcəsində "ben" ("xal"), Krım tatar türkcəsində isə "beñ" ("xal") kimi istifadə olunur. Bununla yanaşı, bu sözün müxtəlif türk dillərindəki variantları da tarixi semantikasını fərqli coğrafi bölgələrdə qorunmuşdur: türkmən dilində "meñ", qazax, qırğız dillərində "meñ", qumuq, nogay, qaraqalpaq, tuva, teleut, şor, tatar dillərində isə "miñ" kimi formalarla işlənir.

Bin (say). I – say (nitq hissəsi):

Hilal ilə qaşı idər muhazat

İdər ol bir ruh ilə biñ şehi mat [1, b.905].

Bin (feil). II – minmək:

Binübən tiz ü sərkeş əsbi-tazi

İdəlum anuñ ilə əsbi-bazi [1, b.3587].

Bin sayı qədim leksik vahid olaraq müxtəlif türkdilli dialektlərdə fərqli fonetik variantlarla işlənmişdir. Məsələn, çağatay türkcəsində "miñ", qıpçaq türkcəsində "mi:n", Osmanlı türkcəsində "biñ", uyğur türkcəsində isə "ming" şəklində istifadə olunmuşdur [7, s.346-347; 5, s.130].

Ümumiyyətlə, qədim və müasir türk dillərində “min” fonovariantının daha geniş yayılması müşahidə edilir. Məsələn, bu fonovariant müxtəlif türk dillərində müxtəlif şəkillərdə işlənir: Azərbaycan türkcəsində “min”, qazax və qaraqalpaq dillərində “min”, qırğız dilində “min”, özbək dilində “ming”, başqırd türkcəsində “meñ”, tatar dilində “biñ”, çuvaş dilində “pin”, tuva və yakut dillərində “muñ”, tatar dilində isə “meñ” şəklində istifadə olunur.

Düş (isim) I – röya:

Didi kim düşdə gördüm surəti-can
Gərəkdür kim ola ol razı-pinhan [1, b.518].

Düş (feil) II – Yer cazibəsinin təsiri altında havada, yuxarıdan aşağıya doğru düşmək; yerə düşmək:

Bənüm yaruma həm-damən durur har
Bən andan ayru düşüp iñlərəm zar [1, b.607].

Müasir Azərbaycan dili üçün artıq arxaikləşən “düş” leksemi qədim türkcədə müxtəlif fonovariantlarda istifadə olunmuşdur. Bu sözün qədim türkcədəki formaları arasında “tüs”, “tüş”, “tül” və “düş” variantları yer alır [7, s.490,559; 10, s.314]. Müasir türk dillərində “düş” leksemi söz sonunda “l”, “ş”, və “s” fonetik əvəzlənmələri ilə müxtəlif şəkillərdə işlənir. Məsələn, qazax, tatar, Altay, teleut, şor və xakas dillərində bu söz “tüs” formasında, qırğız və qumuq dillərində “tüş”, Başqırdistan türkcəsində “töş”, özbək dilində “tuş”, yakut dilində “tül” formasında istifadə olunur.

Gül (isim). I – qızılgül:

Tər ü sər-səbz ol iy sərvi-azad
Yüzün gül gibi handan xatırın şad [1, b.3122].

Gül (feil). II – gülmək:

Göricək anları Xurşid güldi
Baharın şahı gibi tazə oldı [1, b.3058].

Qaç (əvəzlik). I – nə qədər, neçə:

Həmin bəs şahid ü qaç gulamı
Bir yüridi kəştilər tamamı [1, b.1689].

Qaç (feil). II – qaçmaq:

Qaçup Cəmşid Əfsər ada yitdi
Səmənber anasına qarşı gitdi [1, b.2737].

Ög (feil). I – mədh etmək:

“Gəhi zülfin ögərdi gah xalin
Pərişan idərdi şah halin” [1, b.1920].

Ög (isim). II – ağıl: “Bu söz öginə gəldi anın aləl-fevr” [1, b.2203].

Var (feil). I – getmək:

Yazuban Gaysərə peyğam virmiş
Ki işitdik oğlumuzu Ruma varmış [1, b.2919].

Var (köməkçi söz). II – təsdiq bildirən söz:

Görə hər yirdə nə varsa acayib
Bilə hər mülkdə nədür ğarayib [1, b.2919].

Nəticə

Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi Anadolu Türk İslam ədəbiyyatının incilərindən biri olmaqla yanaşı, həm də oğuz türkcəsinin tarixi inkişafının tədqiqi baxımından mühüm bir mənbədir.

Əsərdə leksik-semantik və leksik-qrammatik qruplar üzrə təsniflənmiş omonimlər, əsasən, türkmənşəli sözlər hesabına yaranmışdır. Lakin, eyni zamanda alınma sözlərin də bu omonim cərgələrinin formalaşmasında xüsusi rolu vardır. Türkmənşəli sözlər türk dillərinin tarixi inkişafı və qarşılıqlı təsiri nəticəsində dilin zənginləşməsi ilə əlaqədar olaraq, omonimlərin semantik və qrammatik müxtəlifliyinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Alınmalar isə xarici dillərdən, xüsusilə fars və ərəb dillərindən keçmiş sözlər olaraq, dilin leksik quruluşunda yeni omonimik əlaqələrin meydana gəlməsinə şərait yaratmışdır. Bu sözlər həm semantik, həm də qrammatik baxımdan müxtəlif

funksiyalar yerinə yetirərək, dilin strukturunda daha da mürəkkəb əlaqələr yaratmışdır. Beləliklə, “Cəmşid və Xurşid”in leksikasında omonimlərin yaranması və inkişafı həm türkmənşəli sözlərdən, həm də alınma sözlərdən qaynaqlanaraq, dilin dinamik və dəyişkən təbiətini əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ahmedi. Cəmşid ü Hurşid. İstanbul: İstanbul Universiteti, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe yazmalar bölmesi, – № 921.
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. red. A.A.Axundov, Q.Ş.Kazımov, S.M.Behbudov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 566 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Red. hey. sədri Ə.Orucov, tərt. ed. Ə.Orucov, B.Abdullayev, N.Rəhimzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 3. – 2006. – 671 s.
4. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. tərt.edən H.Həsənov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 166 s.
5. Caferoğlu, A. Eski Uygur Türkçesi sözlüğü. – İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, – 1968, – 320 s.
6. Cəfərov, S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 191 s.
7. Clauson, G. An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish. – Oxford: Clarendon Press, – 1972. – 989 p.
8. Gagauz Türkçesinin sözlüğü. G.A.Gaydarci, E.K.Koltsa, L.A.Pokrovskaya və d. – Ankara: Kültür Bakanlığı, – 1991. – 284 s.
9. Gülensoy, T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, – c.2. O-Z. – 2007. – 1204 s.
10. Gülensoy, T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, – c.1. A-N. – 2007. – 608 s.
11. Köprülü, M.F. Türk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul: Ötüken, – 2. baskı. – 1980. – 437 s.
12. Qurbanov, A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. – Bakı: Nurlan, – 2003. – 450 s.
13. Məhərrəmov, R. S. Kitabı-Dədə Qorqudun söz xəzinəsi, – Bakı: Nurlan, – 2007.
14. Timurtaş, F.Kadri. Türk Dünyası El Kitab. – Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, – 1992.
15. Axманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – Москва: Учпедгиз, – 1957. – 295 с.
16. Древнетюркский словарь. В.М.Наделяев (и др.). – Ленинград: «Наука», – 1969. – 715 с.
17. Задорожный, М. И. О границах полисемии и омонимии. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, – 1971. – 71 с.
18. Туркменско – русский словарь (Туркмече – русча созлук). – Москва: Советская энциклопедия, – 1968. – 832 с.
19. Этимологический словарь тюркских языков. Составитель Дыбо, А.В. – Астана: ТОО Prosper Print, – 2013. – 616 с.

**AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
E-mail: arzu.isgandarzada@gmail.com*

Arzu Iskenderzade

SEMANTIC FUNCTIONS OF HOMONYMS IN TACEDDIN AHMEDI’S “JAMSHID AND KHURSHID” MASNAVI

Tacəddin Ahmadi is one of the prominent followers of the Anatolian Turkish Islamic literature that began in the 13th century with Mevlana Jalaluddin Rumi and Yunus Emre. One of Ahmadi’s valuable works written in Turkish is the romantic masnavi titled “Jamshid and Khurshid”. This work reflects both the secular and religious thought of the era, offering a depiction of both social and

cultural life.

This article investigates the use of homonyms in the masnavi “Jamshid and Khurshid”. The homonyms in the text are selected and classified into lexico-semantic and lexico-grammatical groups. When necessary, various forms of these homonyms in the language of ancient texts and modern Turkish dialects, along with their semantic functions, are examined. This research offers insights into both the linguistic features of the period and the evolution of the language.

The homonyms in the work do not merely reflect the semantic development of the language but also contribute to understanding the culture and worldview of the era. The use of such words in literary texts enhances the aesthetic potential of the language and allows the literary language to become more complex and multi-dimensional. In this regard, the language of “Jamshid and Khurshid” reveals not only the historical and social structures of the period but also the rich lexical possibilities of the Turkish language.

Keywords: “Jamshid and Khurshid”, Taceddin Ahmadi, Oghuz Turkish, homonyms, lexical-semantic development

Арзу Искендерзаде

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ОМОНИМОВ В МАСНАВИ ТАДЖЕДДИН АХМАДИ «ДЖАМШИД И ХУРШИД»

Таджеддин Ахмади — один из выдающихся продолжателей анатолийской турецко-исламской литературы, которая началась в XIII веке с Мевланы Джалаваддина Руми и Юнуса Эмре. Одно из ценных произведений Ахмади, написанное на турецком языке, — романтическая маснави под названием «Джамшид и Хуршид». Это произведение отражает как светскую, так и религиозную мысль того времени, предлагая изображение как социального, так и культурного устройства жизни.

В статье исследуется использование омонимов в маснави «Джамшид и Хуршид». Омонимы в тексте отобраны и классифицированы по лексико-семантическим и лексико-грамматическим группам. При необходимости рассматриваются различные формы этих омонимов в языке древних памятников и современных турецких диалектах, а также их семантические функции. Это исследование дает представление как о языковых особенностях того времени, так и о развитии языка.

Омонимы в произведении не только отражают семантическое развитие языка, но и помогают понять культуру и мировоззрение того времени. Использование таких слов в литературных текстах повышает эстетический потенциал языка и позволяет литературному языку становиться более сложным и многозначным. В этом отношении язык «Джамшид и Хуршид» раскрывает не только историческую и социальную структуру того времени, но и богатые лексические возможности турецкого языка.

Ключевые слова: «Джамшид и Хуршид», Таджеддин Ахмади, огузский турецкий, омонимы, лексико-семантическое развитие